

FONETİKA ÜZRƏ DİL QAYDALARININ ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ İNTEQRASIYA

Cəmiyyətdə özünü təşkil və özünü idarə üçün lazım olan nitq bacarıqlarının aşılması birbaşa ana dili fənninin tədrisi ilə bağlıdır. Müasir ana dili dərsləri şagirdlərə ədəbi dil normaları ilə bağlı linqvistik biliklər verməklə yanaşı, nitq bacarıqlarının formalaşmasına da xidmət edir. “Müasir təhsilin əsasını təşkil edən öyrənmə (qavrama) və düşünmə prosesinin reallaşdırılmasında nitq müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İdraki prosesin bütün mərhələlərində fəaliyyətlər mənimsədilmiş, dil vahidlərinə, nitq modellərinə əsasən qurulur”. [1, s. 23]

Həm ibtidai, həm də tam orta təhsil mərhələsində tədris olunan fənlərin mənimsədilmə səviyyəsi, təlim keyfiyyəti bilavasitə ana dili fənni ilə bağlı olmasa da, dil ilə bağlı dərin bilgi, nitq bacarıqları təlimdə açar rolunu oynayır. Yəni, ana dilinin məntiqi imkanlarından, nitq strukturundan yararlanma bilməyən şagird riyaziyyat, coğrafiya, tarix və s. kimi fənləri dərindən dərk etmədə çətinliklə rastlaşa bilər.

İndiyə qədər Azərbaycan dili dərslərində şagird daha çox tərif və qaydaları əzbərləyir, mahiyyəti sona qədər dərk etməyə cəhdlər etmədən onun bəzi elementlərini praktik tətbiq edirdilər. Yeni dərslərdə əvvəlkilərdən fərqli olaraq nəticəyönümlülük əsas hədəf kimi götürülərək şagirdləri maraq dairəsini və inkişaf səviyyəsinin atributlarını nəzərə alan təlim standartları müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan dili fənni şagirdlərə düşünməyi, anladıklarını düzgün ifadə etməyi öyrətməklə yanaşı, milli mədəniyyətin, milli təfəkkürün formalaşdırılması kimi müqəddəs bir işə də xidmət edir. Təqdim edilən hər bir qayda, tərif ardıcılıq və varislik gözlənilməklə dil hadisələrinin mahiyyətinin açılmasına yardım edir. Ana dilinin düşünmə, öyrənmə və danışma vasitəsi olduğu diqqət mərkəzində saxlanılır.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris edilən Azərbaycan dili fənni vasitəsilə şagirdlər düzgün yazı və şifahi nitq vərdişlərinə yiyələnir, nitqin leksik, fonetik, qrammatik və üslubi imkanları ilə yaş və bilik səviyyəsinə uyğun tanış olur, əməli cəhətdən zəruri olan dil qaydalarının mahiyyətini aydınlaşdırır. Azərbaycan dili fənni dəqiq daxili quruluşa və sistemə malikdir və o, bu sistemdə fəaliyyət göstərən daxili qanunauyğunluqlar əsasında tənzimlənir. Ən kiçik dil vahidi olan fonemdən başlayan və ən mükəmməl konstruksiyaya malik cümlə ilə sonuçlanan vahid sistem dilin mövcudluğunun təminatçısıdır.

Ana dili təlimi üzrə görkəmli tədqiqatçı, professor Yəhya Kərimov bunu nəzərə alaraq yazmışdı: “Sistem dedikdə, ana dili kursunun hər bir sinfə müvafiq məzmununu işləmək, oxu və yazı vərdişlərinin yaranması prosesini öyrənmək (çətinlikləri aşkara çıxarmaq, onların baş vermə səbəblərini araşdırmaq, şəraiti təhlil etmək, nöqsanları aradan qaldırmağa xidmət edərək şəraitə hazırlamaq) ana dilinin optimal tədrisinin möhkəm və asan mənimsənilməsinə, təcrübədə tətbiq etmə bacarığının verilməsinə, şagirdlərin ümumi inkişafını təmin edən yollar və vasitələr müəyyənləşdirmək nəzərdə tutulur”. (2, s.28)

Azərbaycan dili təlimində dil qaydalarını öyrədikdən dil vahidləri arasındakı daxili əlaqə nəzərə alınmalı, inteqrasiya gözlənilməklə systemsizlik, pərakəndəlik aradan qaldırılmalıdır. Əks halda bilik və bacarıqların dayanıqlığına zəmanət vermək olmaz. Dil qaydalarının mənimsədilməsində dildaxili əlaqəni müəyyənləşdirmək və qrammatik ümumiləşdirmələr aparmaq zəruri şərtlərdəndir. İbtidai mərhələdə mənimsədilən dil materiallarının ümumiləşdirilərək mənimsədilməsi bir də ona görə zəruridir ki, qazanılan biliklər tam orta ümumtəhsil pilləsində zəmin rolunda çıxış edə bilsin.

Qeyd edək ki, ibtidai siniflərdə sadə formada öyrədilən qrammatik anlayış və qaydalar orta təhsil pilləsində mənimsədiləcək dil qaydaları üçün ilkin baza, ilkin mənbə rolunda çıxış edir. Bu mərhələdə öyrədilən fonetik hadisə və qanunlar, leksik üslubi imkanlar, morfoloji kateqoriyalar (inkarlıq, şəxs, mənsubiyyət və s.) və sintaktik elementlər gələcəkdə bütövlükdə dilə aid anlayışların dərinləşməsinə, mətnlərin qrammatik-linqvistik mahiyyətinin dərindən mənimsənilməsinə yardım edir.

Fonetikanın tədrisi ilə əlaqədar olaraq, şagirdlərdə Azərbaycan dili səs sisteminin xüsusiyyətləri haqqında təsəvvür yaradılmalı, onlara ədəbi tələffüz qaydalarının mənimsədilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Buradan nəticə çıxararaq fonetika bəhsinin tədrisi qarşısında qoyulan başlıca vəzifələri aşağıdakı şəkildə konkretləşdirmək olar:

a) bu bəhsin tədrisi ilə əlaqədar olaraq, şagirdlərdə aydın təsəvvür yaradılmalıdır ki, fonetika dilçilik elminin bir bölməsi olmaqla dilin səs sistemi, səslərin əmələ gəlməsi və xüsusiyyətləri, bunların hərflərlə ifadəsi, heca, vurğu və s. haqqında məlumat verir: fonetika danışq səsləri haqqında bilik sahəsidir;

b) bu bəhs şagirdlərə səslə hərfin, səslə dillə yazılı dilin orfoepiya ilə orfoqrafiyanın bir-birindən fərqi, eləcə də bunları bir-birinə qarşılıqlı münasibətini elmi surətdə anlamaq, dərk etmək üçün möhkəm əsas verməlidir;

c) həmin bəhsin tədrisi şagirdlərdə vərdişlərin inkişafı və formalaşması üçün lazımı zəmin yaratmalıdır;

ç) fonetikanın tədrisi prosEsində şagirdlərə yazımın qrafikasının əsas xüsusiyyətləri haqqında lazımı bilik verilməli, onlarda bir sıra orfoqrafik vərdişlərin möhkəmləndirilməsi təmin edilməlidir.

Fonetikanın tədrisində başlıca məsələ olan səslə hərflər arasındakı fərqi başa düşən, bu fərqi aydın şəkildə görə bilmək şifahi nitqlə yazılı nitq arasında mövcud olan başlıca fərqi düzgün dərk etməyin canını, əsas məğzini təşkil edir. (7, s.29)

Fonetikanın tədrisində şagirdlərə danışq səslərinin nitqdəki mənə əhəmiyyəti haqqında müəyyən anlayış vermək nəzərdə tutulur. Bu hər bir səsin –fonemin sözün ən kiçik, lakin son dərəcə mühüm mənalı hissəsi olduğunu onlara dərk etdirməkdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə aşağıdakı tipli sözlər üzərində çalışmalar aparılması faydalıdır: *göl-gül, üzüm-özüm, tələ-dələ, kül-gül* və s.

Eyni məqsədlə müvafiq sözlə səslər artırıldıqda və ya ondakı səslərin sayını azaldıqda mənanın dəyişdiyinə

də şagirdlərin diqqətini cəlb etmək maraqlı olar. Məs., *O, ox, oxu; dayaz, ayaz, yaz, az; əl, ələ, ələn; ilək, lək, ək; al, alt, altı; çiçək, içək, çək, ək*.

Bu tipli çalışmalar sözdəki səsləri fərqləndirməyi, hər səsin fonetik əhəmiyyətini qiymətləndirə bilməyi şagirdlərə öyrətmək baxımından çox faydalıdır. Sözüən səslənməsi ilə yazılmış formasının fərqi şagirdlərə yaxşı öyrətmək üçün fonetikadan ilk dərslərdə müvafiq sözləri onlara səs tərkibinə görə təhlil etməklə daha əlverişlidir. Şagirdlərə dilimizin səs sistemi ilə hərf sistemi arasındakı fərqi düzgün tələffüz qaydaları ilə düzgün yazı qaydaları arasında qarşılıqlı münasibəti və bunların bir-birindən fərqli cəhətlərini dərk etməklə, beləliklə, onlarda orfoepik, orfoqrafik vərdişlərin inkişafı və formalaşmasına nail olmaq həmin sahədə aparılacaq işin səmərəliliyindən, effektivliyindən asılıdır.

Fonetikanın mövzu dairəsinə danışiq səslərinin əmələ gəlməsi də daxildir. Səslərin əmələ gəlməsi haqqında şagirdlərə verilən bilik fonetikadan onların ilk dərstdə aldıkları məlumatla məhdudlaşmır. Sait və samitlərin öyrənilməsi prosesində şagirdlərin bu bilikləri daha da genişləndirilir. Məs., saitlərlə samitlərin, dodaqlanan saitlərlə dodaqlanmayan saitlərin, kar samitlərlə cingiltili samitlərin fərqi öyrədilərkən şagirdlər bunların əmələ gəlməsində danışiq üzvlərinin iştirakı üzərində müşahidə və müqayisələr aparır, müvafiq nəticə çıxarırlar. Fonetik mövzularda daxil olan anlayışlardan biri də saitlərin uzun tələffüzüdür. Uzun saitlər haqqında məlumatın verilməsi məsələnin tək cə nəzəri cəhəti ilə bitmir. Yazı və tələffüz qaydalarının elmi əsasda öyrənilməsində də bunun çox böyük praktik əhəmiyyəti vardır. Məlum faktıdır ki, şagirdlərin yazı işlərində *saat, camaat, təccüb* və s. kimi eynicinsli qoşa saitli sözlərin bir saitlə, yəni [sa:t], [cama:at], [tə:ccüb] şəklində səhv yazılması hallarına tez-tez təsadüf olunur. [6, s.46]

Uzun saitlərin yazıda qrafik ifadəsi ilə əlaqədar qaydaları şagirdlərə mənimsətmək və onların bu sahədəki vərdişlərini daha tez formalaşdırmağa nail olmaq üçün saitlərin uzun tələffüzü haqqında onlara müəyyən anlayış verilməsinin zəruriliyi yeni proqramda düzgün həll edilmişdir. Saitlərin uzun tələffüzü zamanı şagirdləri çalışmalar üzərində işlətmək lazımdır. Bir sıra sözlərdə işlənen eynicinsli qoşa saitlər bir uzun sait kimi tələffüz olunur. Məs., *saat[sa:t]; camaat[cama:t]; mətbəə[mətbə:]; bədi[bədi:]; təbi [təbi:]*

Vahid bir elmin tərkib hissələrini təşkil edən dilçiliyin şöbələri arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu şöbələr arasındakı dialektik əlaqə onların inkişafına təsir edir. Ayrı-ayrı şöbələrin mövzularına, hadisələrin düzgün şərhinə kömək edir. Məs., söz yaradıcılığı ilə leksikologiya, semasiologiya və morfologiya şöbələri daha sıx bağlıdır. Belə ki, söz yaradıcılığı üsulları arasında əmələ gəlmiş hər bir yeni sözün leksik xüsusiyyətləri leksikologiyada, semantik cəhəti semasiologiyada, morfoloji əlaməti morfologiyada şərh olunur.

Dilçiliyin şöbələrindən olan fonetikanın da orfoqrafiya, orfoepiya, leksikologiya, morfologiya, sintaksisə əlaqəsi çox yaxındır.

Bildiyimiz kimi, tədris fonetika bölməsindən başlayır. Dilçilik elminin bir şöbəsi olan fonetika dilin səs tərkibindən, səs qanunlarından bəhs edir. Fonetika təlimi bütün sonrakı bölmələrin tədrisi üçün zəmin rolunu oynayır. Fonetikanın öyrəndiyi danışiq səsləri olmadan nə dil, nə də qrammatika ola bilər. Çünki bütün cümlələr sözlərdən, sözlər də səslərdən ibarətdir. Fonetikanın məzmununa aşağıdakılar daxildir: səs və hərf, sait, samit, ahəng qanunu, hesa, vurğu. [2, s.113]

Proqram üzrə fonetika bölməsinin tədrisi səs və hərf mövzusu ilə başlanır. Səs tələffüz edilir, hərf isə yazılır və oxunur. Fonetikanın tədrisinə başlarkən, əvvəlsə şagirdlərə səs və hərflərin fərqi izah edilmişdir. Eyni zamanda diqqət etmək lazımdır ki, şagirdlər səsə hərfi bir-birilə qarışdırmasınlar, eyniləşdirməsinlər. Çünki bu, əsasən də, dilə aid əsərlərdə ciddi səhv hesab edilir. Təəssüf ki, bu mühüm məsələyə Azərbaycan dilinin fonetikasına aid yazılmış bir sıra əsərlərdə lazımi diqqət yetirilməmişdir. Bunlar da dilimizin səs sistemi ilə hrf sistemi, sözlərin səslənməsi-tələffüzü ilə yazılışı arasındakı fərq kifayət dərəcədə nəzərə alınmamışdır.

Səsə hərf arasında əlaqə, yazı ilə danışiq arasında əlaqə ilə bağlıdır. Çünki fonetika qaydaları tək cə fonetik yox, həm də fonetik prinsipə uyğun tərtib olunur. Məs., *baxça, ehdiyat, qarpis* kimi deyilən sözlər *bağça, ehtiyat, qarpız* kimi yazılır. Belə sözlərdə səsə hərf uyğun gəlmir. Müəllim bir növ səsə hərfin firqini izah etməklə, orfoqrafiya və orfoepiya üçün zəmin yaradır. Belə ki, şagirdlər sözü səs və hərfin tərkibinə görə təhlil etməyi öyrənməli, nəticədə sözün yazılışı ilə tələffüzü arasındakı fərqi dərhal təyin etmək bacarığına yiyələnmişdirlər. Çünki bu, sözlərin düzgün yazılışını, eləcə də tələffüzünü öyrənməkdə çox mühüm tələbdir.

Təhlil edilən hər hansı sözdəki səslər və onların miqdarı tələffüzə görə müəyyən edilmir. Məsələn: *şair, dəftər* sözlərində səslərlə hərflərin miqdarı belə müəyyənləşdirilir: “*şair*” sözündə dörd hərf, beş səs [şa:yir] vardır. Dəftər sözü isə altı hərf və altı səsdən ibarətdir. Sözlərdəki səs və hərfin fərqləndirilməsi məsələsində bir çox orfoqrafik və orfoepik qaydalar da nəzərdə tutulmalıdır. Misallara müraciət edək:

Orfoqrafiyada: 1. Birinci hecasındakı samiti həm n, həm də m ilə deyilən sözlər “n” ilə yazılır. Məsələn, *anbar, sünbül, zənbil*.

2. Birinci hecasındakı saiti müxtəlif şəkildə (*e, o, ə, ü*) deyilən sözlər “ö” ilə yazılır. Məsələn, *dövlət, dövr, zövq* və s.

Ədəbi tələffüz vərdişlərinin şüurlu mənimsədilməsində fonetikanın tədrisinin əhəmiyyətindən danışarkən prof. B.Əhmədov göstərirdi ki, fonetikanın tədrisi ilə əlaqədar olaraq müəllim dilimizin fonetik qaydalarını şüurlu surətdə mənimsətməyə başlayır. Müəllimin ədəbi tələffüzün aşılınması üzrə əldə edəcəyi hər cür müvəffəqiyyətin əsası da öz bünövrəsini buradan götürür. Bunu nəzərə alaraq, fonetika dərslərində şagirdlərin orfoqrafik vərdişləri ilə yanaşı olaraq, ədəbi tələffüzə yiyələnmələrinə də xüsusi fikir vermək lazımdır.

Səs və ya hərfin müqayisəli öyrədilməsi şagirdlərdə düzgün ədəbi tələffüz vərdişlərinin yaranmasını

asanlaşdırır. “Vurğu” mövzusu orfoepiya ilə əlaqəli tədris olunmalıdır. Çünki bu anlayış tələffüzlə əlaqədardır. Düzgün vərdisi əldə etmək üçün vurğunu bilməyin əhəmiyyəti böyükdür: *Yazıq Ələsgəri oda salıbdı, Fələk gözədən salıb, o da salıbdı*. Buradakı *oda- o* da sözlərini düzgün oxumaq üçün vurğunu yerində işlətmək lazımdır. Səslə hərfi fərqləndirmək üçün müəllim diqqətlə *bağ-bax, az-al, dəvə-dəfə* və s. sözlərdə həmin səslərin mənanı necə dəyişdirdiyinə fikir verməlidir.

Azərbaycan dili tədrisində ədəbi tələffüz və savadlı yazı vərdislərinin aşılınması üzrə aparılan işin böyük hissəsi sait səslərin deyilişi ilə bağlıdır. Sözlərdə saitlərin qoşa işlənməsi, ahəng qanununun tələbi və s. səbəblər üzündən sözlərin yazılışı düzgün deyilişindən müəyyən dərəcədə fərqlənir ki, bu fərqlər sait səslərlə bağlı olan orfoepik normaları yaradır. Fonetikanın tədrisi zamanı öz köklərində saitlərin tələffüzü və yazılışı ilə əlaqədar aşağıdakı sahədə üzrə iş aparmaq olar:

- a) həm “e”, həm də “ə” ilə deyilən sözlər (*eniş, ertə*);
- b) həm “e”, həm də “a” ilə deyilən sözlər (*qəhrəman, davam*);
- c) “o” ilə yazılıb, “a” ilə tələffüz olunan sözlər (*motor, kolxoz*).

Müəllim bu sözlərin düzgün deyilişini şagirdlərə öyrədkən, orfoqrafik-orfoepik cədvəllərdən istifadə etməlidir. Saitlərin tədrisi zamanı orfoqrafiyası orfoepiyası ilə eyniyyət təşkil etməyən sözlərin yazılışı və deyilişi üzərində iş aparılmalıdır. Burada məqsəd sözün qrafik forması ilə ədəbi deyilişi arasındakı fərqi dərk etməkdir. Ədəbi tələffüzlə yazı arasındakı fərqi yaranmasına səbəb olan saitlərin aşağıdakı orfoepik normalarını göstərə bilərik.

1. Sözlərin birinci, ikinci, bəzən də sonuncu hecasında yazılan “ə” saiti “a” kimi tələffüz olunmalıdır. Məs., *kətan-katan, xoşbəxt-xoşbaxt, qəhrəman-qəhraman*.

2. Bu sözlərin birinci hecasında yazılan “ü” saiti “u” kimi deyilir. Məsələn: *sübut-subut, rüsəy-rusəy* və s.

Deyilənlərdən aydın olur ki, fonetik materiallar şagirdlərdə ədəbi tələffüz vərdislərinin inkişafında əsasdır. Azərbaycan dilində orfoqrafiya qaydalarına, orfoepik qaydaların bir-birilə bu cür üzvi surətdə bağlılığı onu göstərir ki, şagirdlərdə də ədəbi dilin həmin normalarına aid möhkəm vərdislər yaratmaq üçün orfoqrafik qaydalarla orfoepik qaydaların əlaqəli şəkildə öyrədilməsi başlıca şərtlərdən biri olmalıdır. Şagirdlərin orfoepiya qaydalarına riayət etməsini izləmək üçün müəllimlər tez-tez fonetikaya müraciət etməlidir.

Fonetika bəhsində praktik əhəmiyyəti olan ahəng qanunu, heca, vurğu mövzularının tədrisinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Fonetika bölməsinin tədrisində “Ahəng qanunu” mövzusunun keçilməsi gələcəkdə keçiriləcək dərslər üçün də zəmin yaradır. “Morfoloji yolla söz yaradıcılığı” bəhsini keçərkən şagirdlər burada şəkilçilərin yazılışında yenidən fonetikada keçirilmiş “Ahəng qanunu” mövzusunə qayıtmaq lazım gəlir.

Bundan əlavə, samitlə bitən miqdar saylarına *-ıncı, inci, -uncu, -üncü*, saitlə bitən isimlərə isə *-ncı, -nci* şəkilçiləri artırmaqla sıra sayları əmələ gətirilməsini şagirdlərə mənimsətmək məqsədilə yenidən fonetikaya aid bilikləri təkrarlamaq həm yeni mövzunu onlara yaxşı ayılayır, həm də keçilmiş mövzunu bir daha şagirdlərin yadına salır və bilikləri möhkəmləndirir. Şagirdlərin yazıda ən çox səhvə yol verdikləri qaydalardan biri də sözlərdə uzun saitin işlənməsi ilə əlaqədardır. Bu qaydanın zəmini aşağı siniflərdə, fonetika bölməsi tədris edilərkən “Heca” mövzusu keçilərkən qoyulmalıdır. Bu isə orfoqrafik qaydaların fonetika bölməsinin daxilində keçilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. (3, s.27).

Fonetikanın tədrisində fonetika ilə etimologiya əlaqəli şəkildə öyrənilməlidir. Etimologiya dilçiliyin bir bölməsi olub, sözlərin mənşəyini öyrənir. Elə sözlər var ki, onları etimoloji cəhətdən müqayisə etmək lazımdır. Məsələn, *məhrum* və *mərhum* sözləri yazılarda mənə başa düşülmədiyi üçün bəzən orfoqrafik səhvə yol verilir. Belə halda müəllim izah etməlidir ki, *məhrum*- əli hər şeydən çıxmış yazıq adamdır; *mərhum* – vəfat edən, rəhmətə gedən adam deməkdir.

Müəllim müqayisə üsulundan istifadə edərək bu sözlərin mənasını, tələffüzünü şagirdlərə öyrədir. Eyni zamanda etimologiya ilə əlaqə yaratmış olur. Fonetika bəhsinin tədrisində terminlərin öyrədilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Terminlər leksikologiyanın tərkibinə daxil olan anlayışdır. Şagirdlər bu və ya digər bilik sahəsinə daha asan yiyələnirlər. Terminlər məfhumların yadda qalmasını təmin edir və nitqi lüğət zənginliyi baxımından fərqləndirir. Fonetika bəhsinə daxil olan terminlərin hamısı konkret mövzularla bağlıdır. İlk növbədə, fonetika termininin özü haqqında şagirdlərdə aydın təsəvvür yaratmaq tələb olunur.

Beləliklə, müəllim *telefon, pətefon, mikrofon* kimi termin sözlərin mənalərini şagirdlərə izah edir. Müəllim hələ aşağı siniflərdə bəzi sözlərdə uzun saitin işlənməsini şagirdlərə izah etməlidir. Bu zaman müəllim uzun saitli sözlərdən misal kimi istifadə etməlidir. Məs., *mədən, təmir, istefa, feil, Sabir, Adil, əruz* və s. kimi sözləri misal olaraq göstərməli, həm də mənalərini izah etməlidir. Bu yolla da şagirdlərin lüğət ehtiyatı zənginləşdirilməlidir. Müəllim uzun saitli sözlərdən bir qismini şagirdlərdə onların paronimləri ilə müqayisəli şəkildə öyrənməyə çalışmalıdır. [1, s.15]

Fəndaxili inteqrasiya zamanı fonetika morfologiyaya ilə əlaqəli tədris edilməlidir. Morfologiyada ismin hallarını keçərkən bəzi ikehecalı sözlərdə *i, i, u, ü* saitləri düşür. Məsələn: *sinif, sinfin, şəkil-şəkin, fikir-fikrin, fəsil-fəslin* və s.

Fonetikanın tədrisinin morfologiya ilə əlaqələndirilməsinin daha aydın şəkildə vermək üçün aşağıdakı mövzulardan istifadə etmək olar:

Fonetikadan keçilən mövzular: Qoşa samitli sözlərin yazılışı və tələffüzü; Ahəng qanunu, heca; Sonu “q” və “k” ilə bitən çoxhecalı sözlərin yazılışı və tələffüzü; Vurğu.

Morfologiyadan keçirilən mövzular: Ümumi və xüsusi isimlər. İsm quruluşca növləri. İsimlərin

hallanması; İsmın kuruluşca növləri; İsmın hallanması. Mürəkkəb adlar; Sifətin kuruluşca növləri.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, sintaksis də fonetika ilə əlaqəli tədris olunmalıdır. Bildiyimiz kimi, fonetikanın tədrisində misallar cümlələrdən ibarətdir. Cümlə ilə sintaksisin tədqiqat obyektidir. Sintaksisdə “Sadə cümlədə sözlərin sıralanması” mövzusu keçilir. Bu zaman fonetikada keçirilən “Vurğu” mövzusunə qayıtmaq və məntiqi vurğunu başa salmaq lazımdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hümətova R. Ana dili (II hissə), Bakı, ADPU-nun nəşri, 2019, 290 səh.
2. Kərimov Y.Ş. Ana dilin tədris metodikası. Bakı, Nasir, 2003, 519 s.
3. Hacıyev A. Ana dili fənni üzrə məzmun xüsusiyyətləri, “Kurikulum” jurnalı, 2011, № 1, 46-50.
4. Paşayev A. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisinin bəzi problemləri. Bakı, Hədəf Nəşrləri, 2012, 180 səh.
5. Bəliyev H.B. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2003, 425 s.]
6. Müasir Azərbaycan dili. I cild (Fonetika və fonologiya), Bakı, AMEA-nın nəşri, 2020, 315 səh.
7. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. I hissə, Bakı, Nurlan, 2016.

Fonetika üzrə dil qaydalarının öyrədilməsində inteqrasiya

Xülasə

Azərbaycan dilinin sistemli şəkildə tədrisi fonetika bölməsindən başlayır. Dilçilik elminin bir şöbəsi olan fonetika dilin səs tərkibindən, səs qanunlarından bəhs edir. Fonetika təlimi bütün sonrakı bölmələrin tədrisi üçün zəmin rolunu oynayır. Fonetikanın öyrəndiyi danışq səsləri olmadan nə dil, nə də qrammatika ola bilər. Çünki bütün cümlələr sözlərdən, sözlər də səslərdən ibarətdir. Fonetikanın məzmununa aşağıdakılar daxildir: səs və hərf, sait, samit, ahəng qanunu, hesa, vurğu.

Fonetik materiallar şagirdlərdə ədəbi tələffüz vərdişlərinin inkişafında əsasdır. Azərbaycan dilində orfoqrafiya qaydalarına, orfoepik qaydaların bir-birilə bu cür üzvi surətdə bağlılığı onu göstərir ki, şagirdlərdə ədəbi dilin həmin normalarına aid möhkəm vərdişlər yaratmaq üçün orfoqrafik qaydalarla orfoepik qaydaların əlaqəli şəkildə öyrədilməsi başlıca şərtlərdən biri olmalıdır. Şagirdlərin orfoepiya qaydalarına riayət etməsini izləmək üçün müəllimlər tez-tez fonetikaya müraciət etməlidir. Fonetika bəhsində praktik əhəmiyyəti olan ahəng qanunu, heca, vurğu mövzularının tədrisinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Açar sözlər: Azərbaycan dilinin tədrisi, fonetika, morfolojiya, inteqrasiya, nitq hissələri

Integration in the teaching of language rules in phonetics

Summary

The systematic teaching of the Azerbaijani language begins with the phonetics section. Phonetics, which is a branch of linguistics, deals with the sound composition and sound laws of the language. Phonetics training serves as a foundation for teaching all subsequent sections. Without the spoken sounds studied by phonetics, there can be neither language nor grammar. Because all sentences are made of words, and words are made of sounds. The content of phonetics includes the following: sounds and letters, vowels, consonants, the law of harmony, hesa, stress.

Phonetic materials are the basis for the development of literary pronunciation skills in students. Such an organic connection of spelling rules and orthoepic rules in the Azerbaijani language shows that one of the main conditions should be the teaching of orthographic rules and orthoepic rules in order to create strong habits in students related to those norms of the literary language. Teachers should often refer to phonetics to monitor students' adherence to spelling rules. Special attention should be paid to the teaching of the law of harmony, syllables, and accents, which are of practical importance in phonetics.

Keywords: teaching of the Azerbaijani language, phonetics, morphology, integration, parts of speech

Интеграция в преподавании языковых правил по фонетике

Краткое содержание

Систематическое обучение азербайджанскому языку начинается с раздела фонетики. Фонетика – раздел лингвистики, изучающий звуковой состав и звуковые законы языка. Обучение фонетике служит основой для преподавания всех последующих разделов. Без изучаемых фонетикой звуков речи не может быть ни языка, ни грамматики. Потому что все предложения состоят из слов, а слова состоят из звуков. В содержание фонетики входят: звуки и буквы, гласные, согласные, закон гармонии, хеса, ударение.

Фонетические материалы являются основой развития навыков литературного произношения у учащихся. Такая органичная связь правил орфографии и орфоэпических правил в азербайджанском языке показывает, что одним из главных условий является преподавание орфографических правил и орфоэпических правил в родственной форме с целью формирования у учащихся устойчивых привычек, связанных с этими нормами литературного языка. Учителя должны часто обращаться к фонетике, чтобы контролировать соблюдение учащимися правил правописания. Особое внимание следует уделить преподаванию закона гармонии, слогов и ударений, имеющих практическое значение в фонетике.

Ключевые слова: преподавание азербайджанского языка, фонетика, морфология, интеграция, части речи.

RƏÇİ: dos. S.Abbasova